

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.18>

ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ

Потапов І.Ф.,
*здобувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
e-mail: potapov.i.f@gmail.com*

Потапов І.Ф. Здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: практика ЄСПЛ та Верховного Суду.

У статті автором зазначається, що упродовж дії воєнного стану в Україні вносяться зміни та доповнення до норм чинного законодавства, які регулюють процедури розслідування у кримінальних провадженнях. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи, передбачені ст. 63 Конституції України не можуть бути обмежені, в тому числі в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України). При цьому введення воєнного стану на всій території України та внесення змін, запровадження новел у КПК України щодо особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в таких умовах не означає автоматичного застосування «особливих положень» на всій території України.

Автор зазначає, що на практиці виникає багато питань при реалізації норм кримінального процесу в умовах воєнного стану та забезпечення ефективного досудового розслідування. Дана тематика є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Відмічено, що досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту, може займати тривалий час, а тому важливо вживати заходів для збереження інформації, у першу чергу показань потерпілих і свідків. При цьому повинні дотримуватись конституційні права і свободи громадян.

Дуже важливою є правова визначеність у питанні щодо особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. Значну роль в цьому відіграють правові висновки Верховного Суду, які є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права.

Зміни, які внесено до нормативно-правих актів України у період дії воєнного стану, у складний для нашої держави час, мають забезпечити стабільне функціонування системи кримінального процесу. У статті проаналізовано окремі положення, викладені у рішеннях ЄСПЛ та правових висновках Верховного Суду та констатовано порушення істотних вимог кримінального процесуального закону під час ухвалення рішення про проведення судового розгляду справи під час дії воєнного стану в режимі відеоконференції без особистої участі обвинуваченого.

Ключові слова: кримінальний процес, розслідування кримінальних правопорушень, воєнний стан, кримінальне провадження, вдосконалення кримінального провадження, правові висновки Верховного Суду, практика ЄСПЛ.

Potapov I.F. Conducting criminal proceedings under martial law: practice of the ECHR and the Supreme Court.

In the article, the author notes that during the martial law period in Ukraine, amendments and additions are made to the provisions of the current legislation governing the investigation procedures in criminal proceedings. According to the Constitution of Ukraine, a person, his or her life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value.

The rights and freedoms provided for in Article 63 of the Constitution of Ukraine may not be restricted, including in the conditions of martial law or a state of emergency (part 2 of Article 64 of

the Constitution of Ukraine). At the same time, the introduction of martial law throughout Ukraine and the introduction of amendments to the CPC of Ukraine regarding the special regime of pre-trial investigation and court proceedings under such conditions does not automatically mean the application of “special provisions” throughout Ukraine.

The author notes that in practice, many issues arise when implementing the rules of criminal procedure under martial law and ensuring effective pre-trial investigation. This topic is relevant and requires further research.

It is noted that pre-trial investigation of criminal offenses committed in the context of armed conflict can take a long time, and therefore it is important to take measures to preserve information, primarily the testimony of victims and witnesses. At the same time, the constitutional rights and freedoms of citizens must be respected.

Legal certainty on the issue of the special regime of criminal proceedings under martial law is very important. The legal opinions of the Supreme Court play a significant role in this regard, as they are binding on all public authorities that apply a legal act containing the relevant rule of law in their activities.

The changes made to the regulatory legal acts of Ukraine during the period of martial law, in a difficult time for our country, should ensure the stable functioning of the criminal procedure system.

The article analyzes certain provisions set out in the judgments of the ECHR and legal opinions of the Supreme Court and states that the essential requirements of the criminal procedure law were violated when deciding to conduct a trial during martial law by videoconference without the personal participation of the accused.

Key words: criminal procedure, investigation of criminal offenses, martial law, criminal proceedings, improvement of criminal proceedings, legal opinions of the Supreme Court, ECHR practice.

Постановка проблеми. Згідно ст. 3 Конституції України Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62).

Відповідно до ч. 2 ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Права і свободи, передбачені ст. 63 Конституції України не можуть бути обмежені, в тому числі в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Водночас, ч. 2 ст. 64 Конституції України передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст.ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [1].

Потрібно зазначити, що під час війни умови сьогодення створюють нові виклики. Забезпечити дотримання прав людини в такі складні для України часи є одним з головних завдань, яке постало перед нашою державою на тлі збройної агресії.

Метою статті є дослідження практики Європейського Суду з прав людини та Верховного Суду щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, оскільки правова визначеність у питанні щодо особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану дуже важлива. Значну роль в цьому відіграють правові висновки Верховного Суду, які є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Практика ЄСПЛ є необхідним для суддів та вирішальним для забезпечення достатньої чіткості законодавства. ЄСПЛ завжди розглядає конкретну ситуацію і в багатьох випадках наполягає на дотриманні формальності законодавчих положень, щоб уникнути порушення прав людини [10].

Стан опрацювання проблематики. Питання особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану розглядали О. Капліна, С. Кузніченко, М. Лобойко, Т. Омелеченко, В. Рогальська, Г. Тетерятник, тощо. Проте, враховуючи, що на практиці виникає багато питань при застосуванні змін, внесених до кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану, дана тематика є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Війна внесла свої корективи в усі галузі життя, й вони потребують відповідного реагування та вирішення, у тому числі шляхом внесення відповідних змін та доповнень до законодавства України з метою його адаптування до реалій сьогодення.

Для забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану Верховною Радою України було прийнято низку Законів України, якими внесено зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства України в частині оптимізації повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді, керівника органу прокуратури під час здійснення досудового розслідування в умовах введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України

Багато вчених та практиків зазначають, що найбільш суттєві та важливі зміни щодо особливостей розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану були внесені Верховною Радою України до Кримінального процесуального Кодексу України [2] саме Законом України від 14.04.2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [3]. Очікуваним результатом прийняття даного Закону було підвищення ефективності і забезпечення своєчасності здійснення кримінального провадження в умовах введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, а також посилення кримінальних процесуальних гарантій виконання завдань кримінального провадження [5].

Відповідно до положень Кримінального процесуального Кодексу України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилаючись на них, крім порядку отримання показань, визначеного ст. 615 цього Кодексу [7].

Разом з тим, законодавець, урахувавши специфіку воєнного стану, запровадив виняток із загального правила й зазначив у ч. 11 ст. 615 КПК України, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації [4].

Допит із використанням відеозапису забезпечує повну та точну фіксацію слідчої (розшукової) дії, передаючи не тільки зміст, а й емоційну забарвленість свідчень. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту, може займати тривалий час, а тому важливо вживати заходів для збереження інформації, у першу чергу показань потерпілих і свідків [4].

Сам факт того, що свідчення записуються на відео, є позитивним. Про це свідчить досвід Грузії. Після війни 2008 року в цій країні негативним фактором для проведення розслідування став тривалий час, оскільки потерпілі та свідки можуть забувати важливі деталі окремих фактів, змінювати своє місце проживання, у зв'язку з чим в подальшому виникають труднощі з встановленням їх місцезнаходження, вони можуть померати через вік, хвороби, перенесені травми, що зумовлює необхідність вжиття заходів з фіксації їхніх показань таким чином, щоб їх можна було використати в подальшому [4].

У ряді рішень, прийнятих Європейським судом з прав людини було наголошено на цінності таких відеоматеріалів. При цьому при використанні відеозапису із показаннями свідка чи потерпілого ЄСПЛ особливу увагу звертає увагу на те, чи була можливість у підозрюваного або обвинуваченого ставити питання особі, що надає показання [8].

У своїх рішеннях ЄСПЛ також вказує, що звернення до цього заходу в кожному конкретному кримінальному провадженні має служити законній меті, а порядок надання показів повинен бути сумісний з вимогами щодо дотримання належної судової процедури, як це встановлено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Важливим є те, щоб під час відео-конференції обвинувачений бачив та чув учасників у залі судового засідання, щоб у нього був захисник, а також щоб була забезпечена можливість конфіденційного спілкування між захисником та обвинуваченим [10].

На цьому, зокрема, наголосив ЄСПЛ у своєму рішенні від 13.06.2019 у справі «*Marcello Viola v. Italy*» [9]. Отже, якщо не було підстав для проведення відеоконференції, не було перешкод для

того, щоб особа з'явилася у суді, то в такому випадку ЄСПЛ може вважати, що використання відеоконференції не відповідає ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10].

Розглянемо яким чином дане питання вирішуються судами України. Згідно ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [11].

Колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС, розглядаючи 11 жовтня 2023 року справу № 317/1524/15-к, зазначила, що приймаючи рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану у разі заперечення обвинуваченого проти цього (ч. 2 ст. 336 КПК), суд повинен постановити відповідну ухвалу з наведенням обґрунтувань та мотивів, зокрема щодо обставин, які заважають безпосередній участі обвинуваченого в судовому засіданні в залі суду. Разом з тим, місцевий суд жодним чином не умотивував, які саме обставини, пов'язані з уведенням воєнного стану, перешкоджають забезпеченню безпосередньої участі в судовому засіданні засудженого, який у своїх заявах наполягав на доставленні його особисто до зали суду.

Тому Касаційний кримінальний суд Верховного Суду дійшов висновку про порушення судом першої інстанції істотних вимог кримінального процесуального закону під час ухвалення рішення про проведення судового розгляду справи під час дії воєнного стану в режимі відеоконференції без особистої участі обвинуваченого [12].

Водночас, розглядаючи іншу справу колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 10.06.2024 року у справі № 55/20577/21 вказав, що проведення судового засідання в режимі відеоконференції є одним із видів участі особи в судовому засіданні, оскільки вона має можливість у режимі реального часу сприймати те, що відбувається під час судового розгляду, вчасно реагувати на будь-які слова чи дії учасників, висловлювати власну позицію, ставити запитання та користуватися усіма правами, передбаченими законом. Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, у якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 336 КПК України). Тож, оскільки в суді апеляційної інстанції сторона захисту не клопотала про безпосередню участь засуджених у залі судового засідання, то апеляційний суд, провівши судові засідання за участю захисників та засуджених в режимі відеоконференції, на думку Суду, також дотримався положень ч. 2 ст. 336 КПК України [13].

Посилаючись на те саме рішення ЄСПЛ, а саме «Марчелло Віола (Marcello Viola) проти Італії», Верховний Суд зазначив, що матеріалами справи підтверджується те, що проведення судових засідань у режимі відеоконференції жодним чином не порушило право засуджених на захист, не перешкодило їм повною мірою скористатися своїм правом обстоювати в суді власну позицію і бути почутими судом. За таких обставин, суд зробив висновок про відсутність істотного порушення вимог кримінального процесуального закону у даній справі, яке б вплинуло на справедливість судового розгляду або на право засуджених на доступ до правосуддя, перешкодили або могли перешкодити судам повно та всебічно з'ясувати обставини кримінального провадження, забезпечити права і законні інтереси учасників кримінального провадження й ухвалити законні та обґрунтовані судові рішення під час розгляду кримінального провадження з огляду на положення ст. 412 КПК України [13]. Отже, проаналізувавши рішення Верховного Суду можемо дійти висновку, що приймаючи рішення, суд повинен виходити з конкретних обставин справи.

Висновки. З метою удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану в кримінальне процесуальне законодавство України внесено зміни, які наразі потребують ефективного застосування на практиці. При цьому в Україні повинні дотримуватись конституційні права і свободи громадян.

Дуже важливою при цьому є правова визначеність у питанні щодо особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. Значну роль в цьому відіграють правові висновки Верховного Суду, які є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права.

Зміни, які внесено до нормативно-правих актів України у період дії воєнного стану, у складний для нашої держави час, мають забезпечити стабільне функціонування системи кримінального процесу. Вони є обмеженими за часом дії та діють лише на строк воєнного стану або в районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки й оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>.
4. Драган О.В. Особливості допиту осіб під час воєнного стану та процесуального керівництва прокурора. *Психологічна допомога в умовах воєнного стану»: матеріали Всеукраїнського круглого столу (Київ, 18 травня 2023 року)* За наук. ред. Ю.Л. Вітомського, О.А. Назарова та ін., Київський університет інтелектуальної власності та права НУ «Одеська юридична академія». Київ: Видавник Назаров О.А., 2023. С. 48–54. URL: <https://cutt.ly/mwqF4TWV>.
5. Пояснювальна записка до проєкту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/4a5820a2-a25e-4a8e-af2c-2e2e41d67e32>.
6. Preventing Torture. A Handbook for OSCE Field Staff. URL: <https://www.refworld.org/docid/498aaafd2.html>.
7. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу ІХ-1 Кримінального процесуального кодексу України. *Електронне видання*. Львів-Одеса, 2022. 80 с.
8. Стамбульський протокол: Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання від 09.08.1999. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.
9. Рішення ЄСПЛ від 13.06.2019 у справі «Marcello Viola v. Italy» URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/{%22languageisocode%22>.
10. Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану. *Веб-сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/2024_06_11_konferencia_voen_stan#:~:text=:text=.
11. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45, ст. 529.
12. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 11.10.2023 у справі № 317/1524/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114188369>.
13. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду ВС від 10.06.2024 року по справі № 55/20577/21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119741274&red=100003c861160312689bc745f447c49eab4ad8&d=5>.